

Augusto Del Noce kaip postulatyvus ateizmo kritikas

Domantas Markevičius

Vilniaus universiteto
Filosofijos instituto
Filosofijos istorijos ir analitinės filosofijos katedra
E. paštas domantas.markevicius@fsf.vu.lt
ORCID <http://orcid.org/0000-0002-5057-1034>

Santrauka. Straipsnyje siekiama atskleisti italų filosofo Augusto Del Noce's poziciją modernybės ir sekularizacijos idėjų santykio klausimu ir atremti kritikų išsakytą argumentą, kad Del Noce yra modernybės ir sekularizacijos „priešas“. Įvertinus Del Noce's argumentų vietą XX a. europinės ir ypač itališkosios filosofinės sekularizacijos klausimo refleksijos kontekste, teigiama, kad jo filosofinė pozicija šiuo klausimu negali būti įsprausta į dvipolę „moderno“ ir „antimoderno“ priešpriešą, kaip tai daro kai kurie Del Noce's kritikai. Daroma išvada, kad Del Noce turėtų būti laikomas ne modernybės ar sekularizacijos „priešu“, o postulatyvus ateizmo, prisistatančio neišvengiamu istorinio modernybės tapimo rezultatu, kritiku.

Pagrindiniai žodžiai: Augusto Del Noce, neoidealizmas, modernybė, sekularizacija, ateizmas

Augusto Del Noce as a Critic of Postulatory Atheism

Summary. In this article I seek to clarify the relation between the ideas of modernity and secularization in the thought of Augusto Del Noce, thus countering the argument that he is the ‘enemy’ of modernity and secularization. Contextualizing Del Noce's place within the wider reflection of the problem of secularization in the 20th century European and Italian philosophy, I argue that his position on modernity and secularization cannot be squeezed into the bipolar ‘modern’ vs. ‘antimodern’ opposition, as stated by some of his critiques. I conclude that Del Noce should be regarded not as the ‘enemy’ of modernity or secularization but rather as the critic of postulatory atheism that presents itself as the inevitable outcome of the modern historical process.

Keywords: Augusto Del Noce, neoidealism, modernity, secularization, atheism

Padėka. Autorius nuoširdžiai dėkoja Perudžos universiteto (Italija) moralės filosofijos profesoriumi Massimo Borghesi, pokalbiai su kuriuo leido giliau suprasti Augusto Del Noce's filosofiją ir jos reikšmę – net jei čia tik labai ribotai atskleistą nūdienos modernybės apmąstymų horizontę.

Received: 15/07/2020. Accepted: 25/08/2020

Copyright © Domantas Markevičius, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Prieš kurį laiką pasirodžius pirmiesiems italų filosofo Augusto Del Noce's (1910–1989) darbų vertimams anglų kalba (Del Noce 2015; 2017), Vakarų pasaulis pirmą kartą gali plačiau susipažinti su ilgą laiką tik itališkoje, ispaniškoje ir prancūziškoje Europos dalyje plačiau žinotu mąstytoju. Savaimė kyla klausimas, kaip didžiąją dalį savo apmąstymų moderniosios minties problematikai paskyręs „filosofas per istoriją“ (kaip jis pats save apibūdino) bus priimtas ir interpretuotas „postmodernia“, „postmetafizine“ ir „poistoriška“ daugybę kartų pavadintoje epochoje. Šis klausimas – kaip vertinti Del Noce's filosofinį palikimą ir ypač jo santykį su filosofine ir politine modernybe – vis dar kartkartėmis atsinaujina ir Del Noce's gimtojoje Italijoje, kur gausu jo minties interpretatorių. Viena vertus, ilgus metus Del Noce's filosofija čia buvo vertinama, ypač tarp laicistinės kultūros atstovų (Rossi 1989; Bobbio 1995; Pellicani 1997), kaip nesutaikomai priešiška modernybės atžvilgiu. Pasitaiko ir naujų darbų, kuriuose ji vertinama kaip „stigmatizuojanti“ šiuolaikinės istorijos procesus, ypač kalbant apie sekuliarizacijos problematiką (Lingua 2013: 23–24). Antra vertus, per paskutinį dešimtmetį įvyko ne vienas reikšmingas pozicinis poslinkis, kurio vėliausiu atspindžiu galima laikyti šiuolaikinės italų minties aktualumui skirtą Roberto Esposito darbą (2010). Anksčiau (Esposito 1990) itin kritiškai įvertinęs Del Noce's politinę mintį, šiame darbe jis pristatė Del Noce'ę kaip originalų ir svarbų pastaruoju metu kontinentinėje filosofijoje atsinaujinusios diskusijos dėl sekuliarizacijos dalyvį (Esposito 2010: 224–237) bei pripažino „visiškai nepagrįstais daugybę ligšiolinių bandymų sulyginti jo perspektyvą su antimoderniais modernybės kritikais“ (*ibid.*: 227).

Atsižvelgiant į šiuos Del Noce's mąstymo recepcijos lauke vykstančius procesus, straipsnyje siekiama išryškinti šio mąstytojo poziciją modernybės ir sekuliarizacijos idėjų santykio klausimu ir atremti kritikų išsakytą argumentą, kad šis autorius yra modernybės ir sekuliarizacijos „priešas“. Pirmoje dalyje atskleidžiamas tokios kritikos ryšys su Apšvietos racionalizme vyravusiu modernybės ir sekuliarizacijos supratimu, kuris, kaip pastebima, komplikavosi jau su Nietzsche's moderniojo istorizmo kritika, sugriovusia iki tol dominavusį racionalistinį modernybės ir sekuliarizacijos vaizdinį ir paskatinusia naujas šių fenomenų santykio refleksijos kryptis XX a. europinėje filosofijoje. Teigiama, kad Del Noce's argumentai šios refleksijos kontekste turi būti vertinami ne kaip nukreipti prieš modernybę ar sekuliarizaciją, o kaip keliantys gilesnę šių idėjų santykio problemą. Jos ryškesni kontūrai atskleidžiami antroje dalyje rekonstruojant sekuliarizacijos idėjos modernybėje virsmą iš „imanentinio dieviškumo“ į „radikalų ateizmą“, prisistatantį galutiniu sekuliarizacijos rezultatu – būtent šis virsmas skatino Del Noce'ę kelti filosofinę ateizmo problemą. Ypatingas dėmesys šioje dalyje skiriamas italų neoidealistineje tradicijoje ir ypač Giovanni'io Gentile'ės filosofijoje vyravusiam sekuliarizacijos supratimui. Trečioje dalyje trumpai aptariamos kelios svarbiausios Del Noce's keliamos ateizmo problemos teorinės implikacijos ir jų aktualumas šiuolaikinių modernybės ir sekuliarizacijos apmąstymų kontekste.

„Atgimęs De Maistre’as“? Del Noce XX amžiuje atsinaujinusios filosofinės diskusijos dėl sekularizacijos kontekste

Italų socialinio liberalizmo teoretikas Norberto Bobbio yra syki pavadinęs Del Noce’ę (savo bendraklasį, ilgametį bičiulį ir kartu idėjinį oponentą) „atgimusiu De Maistre’u“ (Bobbio 1990: 2). Atsivertus Del Noce’s darbą *Sekularizacijos epocha* (1970), „dmes-trišku“ motyvų išties galima aptikti: įžanginė šio darbo dalis pabaigiama „sekularizacijos teologams“ adresuojamu teiginiu, bergždžiomis įvardijančiu „pastangas sukrikščioninti sekularizacijos epochą vien atsiribojant nuo jos progresyvistinių motyvų“, ir siūlymu „iš religinio požiūrio taško kritikuoti šią epochą jos visumoje“ (*ibid.*: 7). Nors pats Bobbio savo vaizdingu palyginimu referavo tik į tarp jo ir Del Noce’s visą kūrybinio gyvenimo etapą trukusią polemiką dėl filosofijos ir politikos santykio interpretuojant XX a. istoriją, dauguma pokario Italijos inteligentijos atstovų būtent taip ir interpretavo Del Noce’s mintį – matė jį pirmiausia kaip nenumaldomą modernybės ir sekularizacijos kritiką, kurio visa filosofija remiasi iš esmės vieninteliu motyvu – tradicinio mąstymo ir senosios metafizinės bei politinės tvarkos „restauracijos“ siekiu. „Visa modernybė [Del Noce’i] skleidžiasi apimta galios ir dominavimo dvasios“, prieš kurią jis „kviečia susigrąžinti nekintamas vertybes“ ir „grįžti prie esminių klasikinės metafizikos tezių“ (Rossi 2009: 112). Pastatyta šalia daugybės kitų modernybės kritikų, Del Noce’s filosofija buvo pavaizduota kaip „dar viena“ po „senojo pasaulio nostalgija“ besislepianti savotiško dvasinio nepilnavertiškumo išraiška:

Modernybės priešai – nuo De Maistre’o per Dostojevskį ir Guenoną iki Del Noce’s – nepaprastai aiškiai suvokė grėsmingą ardančią sekularizacijos potencialą. Dėl to jie šaukėsi sakralumo plotmės normatyvinio galiojimo pilnutinės restauracijos kaip vienintelės „dervos“, galinčios laikyti žmones kartu ir atitolinti juos nuo vertybių anarchijos bedugnės. Besiilgėdami tradicinės visuomenės, kurios apologetinį vaizdinį mums ir paliko, jie su gluminančiu naivumu tikėjo akivaizdybių ir absoliutų pasaulio atkūrimo galimybe. (Pellicani 1997: 66)

Nors toks Del Noce’s filosofinio „antimodernizmo“ įvaizdis buvo gana plačiai įsivirtinęs praėjusio amžiaus antrosios pusės Italijos kultūroje, į jį čia norima atkreipti dėmesį ir dėl kitos priežasties. Pati mintis, kad modernybės atžvilgiu galima užimti tik „draugišką“ arba „priešišką“ poziciją, nuo pat XVIII a. Apšvietos racionalizmo laikų didelė dalimi nulėmė modernybės ir sekularizacijos supratimo galimybių lauką. Ne vienas sekularizaciją istoriniu ir filosofiniu aspektais tyrinėjantis autorius (Vattimo 2002: 69–74; Casanova 2011: 55–60) pastebi, kad šiame lauke ilgą laiką dominavo dvi pozicijos, kurias sąlygiškai galima pavadinti „modernistine“, būdinga Apšvietos racionalizmo tradicijai, ir „antimodernistine“, įprastai siejama su religine, ypač katalikiškąja historiografija. Pirmoji buvo įpratusi mąstyti modernybę kaip epochą, kurioje vyksta savaimė akivaizdus ir neapgręžiamas sekularizacijos – kaip laisvinimosi iš religinės tradicijos – procesas, o antroji modernybėje ir sekularizacijoje pirmiausia išvelgė, ypač dėl antikrikščioniškų Prancūzijos revoliucijos apraiškų, daugiausia antireliginės prigimties vyksmą, skatinusį jos katastrofiškų moralinių ir socialinių padarinių nuojautą, tad kartu – ir gynybinę, „anti-

modernią“ laikyseną. Ši modernio ir antimoderno priešprieša atsispindėjo ir dvinarėje sekuliarumo–sakralumo schemoje, kurioje, kadangi kiekviena plotmė suvokta kaip besiskleidžianti tik kitos sąskaita, sekuliarizacija suvokta kaip pasaulietiško (sekuliarumo) erdvės „atkariavimas“ iš anapusių pasaulį projektavusio religinio (transcendentinio) mąstymo ir kaip tik todėl, ypač Apšvietos *philosophes* darbuose, ji buvo vaizduojama kaip pasaulio atkerėjimo ir išsivadavimo iš mitinio bei religinio mąstymo procesas bei laikoma vienu iš svarbiausių europietiškosios modernybės tapimo veiksnių. Tačiau tiek šis modernio ir antimoderno priešpriešos vaizdinys, tiek jį lydinti sekuliarizacijos samprata pradėjo smarkiai komplikotis dar XIX amžiuje. Friedricho Nietzsche’s filosofijoje visa jėga iškilo Apšvietos racionalizmą nuvainikuojantis įtarimas, kad moderniosios epochos išpažįstamas humanizmas ir tikėjimas pažanga, už savęs paliekanti visus praeities mitus ir prietarus, tik slepia nihilistinę modernybės prigimtį. Todėl Nietzsche neturėjo iliuzijų, kad po „Dievo mirties“ galėtų sekti praeities tamsybės nuskaidrinantis Proto amžius („iš principo, tai tik moralinis dievas, kuris yra įveiktas“ (Nietzsche 1968: 36)), ir vietoje jo pranašavo naują mitologinį laikmetį („kiek daug naujų dievų dar gali rasti!“ (*ibid.*: 534)). Kaip tai komplikavo racionalistinį sekuliarizacijos – kaip „išsivadavimo“ iš religinės tradicijos – vaizdinį, glaustai apibendrina ši Heideggerio 1944–1946 metais rašytame tekste išreikšta rezervacija dėl „sekuliarizacijos“ sąvokos pretenzijų nusakyti modernybės istorinį pagrindą: net ir pripažindamas, kad „pavienius moderniosios epochos fenomenus galima interpretuoti kaip krikščionybės „sekuliarizaciją““, Heideggeris kalbas apie tai pavadino „klaidinančia ir konceptualiai nepagrįsta iliuzija“, kadangi „*saeculum*, „pasaulis“, per kurį kas nors „sekuliarizuojama“ daugybę kartų apkalbėtoje „sekuliarizacijoje“, neegzistuoja savyje ar tokiu būdu, kad galėtų realizuotis paprasčiausiai išžengiant iš krikščioniškojo pasaulio“ (Heidegger 1982: 100). Už šios Heideggerio minties, galima sakyti, driekiasi plati filosofinė XX a. diskusija dėl modernybės ir sekuliarizacijos prasmės ir lemties, tačiau tenka apsiriboti pastebėjimu, kad Nietzsche’s paskatinto sekuliarizacijos – kaip vieno pamatinių modernybę lydinčių fenomenų – permąstymo pagrindinės kryptys buvo pradėtos brėžti dar XX a. pradžioje, ypač Maxo Weberio, Ernsto Troeltscho, Carlo Schmitto pastangomis, o visavertę (ne tik filosofinę, bet ir teologinę) plėtotę įgijo Karlo Barθο, Friedricho Gogarteno, Rudolfo Bultmanno (paminint tik kelis iš vadinamųjų „sekuliarizacijos teologų“), Karlo Löwitho, Hanso Blumenbergo (idėjų ir filosofijos istorijos), Erico Voegelino (politinių idėjų istorijos ir politinės filosofijos) bei kitų (mažiau žinomų) autorių darbuose¹.

Tarp pastarųjų yra ir italas Del Noce. Jau pačiame pirmajame ir svarbiausiame jo veikalų *Ateizmo problema* (1964) pavadinime užkoduotas Del Noce’s indėlis į modernybės ir sekuliarizacijos idėjų permąstymą XX a. Europos filosofijoje. Nors kai kurie Del Noce’s kritikai jo mintyje teįžvelgė XIX a. „katalikišką reakciją“ primenančią modernybės kritiką dėl neva ateistinės jos prigimties (Vattimo 1992: 17), pirma reikia pastebėti, kad darbu *Ateizmo problema* siekiama ne atmesti modernybę kaip ateistinės prigimties vyksmą, o

¹ Detalią filosofinės XX a. diskusijos sekuliarizacijos klausimu bibliografiją ir vertingą jos rekonstrukciją pateikia Giacomo Marramao (1994).

atkreipti dėmesį į ateizmą kaip ašinę moderniosios filosofijos problemą. Turint omenyje filosofinę pastarojo šimtmečio diskusiją dėl sekuliarizacijos, galima teigti, kad modernybės ir sekuliarizacijos idėjų santykį Del Noce svarsto ne susitelkdamas į pirmiausia metafizinę modernybės plotmę (kaip Heideggeris (1982: 100)) ar keldamas teologinės sekuliarizacijos prasmės klausimą (kaip, tarkime, Gogartenas (1953) ar Löwithas (1949)), bet į moderniosios filosofijos problematikos centrą išskeldamas ateizmo fenomeną kaip ašinę *filosofinį* (ne tik praktinį ar moralinį) modernybės klausimą. Nesiimdami nagrinėti čia atsiveriančios itin plačios filosofinės modernybės problematikos, atkreipsime dėmesį tik į tuos aspektus, kurie liečia modernybės ir sekuliarizacijos fenomenų idėjinę sąveiką.

Sekuliarizacijos dviprasmybė: modernybė tarp „imanentinio dieviškumo“ ir „Dievo mirties“

Sekuliarizacijos idėją Del Noce visų pirma siejo su itališkojo neoidealizmo tradicijoje išplėtotą „imanentinio dieviškumo“ koncepciją (Del Noce 2007: 43–49). Čia reikėtų bent trumpai atkreipti dėmesį į kiek platesnį istorinį bei teorinį kontekstą. Nuo pat 1870 metais įvykusio modernios Italijos valstybės įsisteigimo, Bažnyčiai reiškusio pirmiausia pasaulietinės galios praradimą, religijos klausimas sąlygiškai skėlė italų kultūrą į dvi dalis – sekuliarią (laicistinę) ir religinę (katalikiškąją) (Agazzi 1980: 5–8; Pagano 2007: 1–2). Tačiau filosofijos plotmėje įtampą tarp religinės tradicijos ir modernizacijos procesų ilgą laiką buvo mėginama konstruktyviai slopinti: skirtingai nuo prancūziškoje Apšvietos tradicijoje dominavusios neigiamos arba anglosaksų pragmatiškojo empirizmo tradicijoje vyravusios daugiau ar mažiau neutralios nuostatos religijos atžvilgiu, Georgo W. F. Hegelio filosofijos stipriai veikiamas itališkasis neoidealizmas – reprezentuojamas dviejų ryškiausių XX a. pradžios italų filosofijos figūrų, Benedetto Croce's ir Gentile'ės – siekė krikščioniškąjį paveldą išsaugoti, integruojant jį į moderniąją istorinę ir intelektualinę patirtį. Nors tarp Croce's ir Gentile'ės filosofijų buvo nemažai skirtumų, jie sutarė pamatiniu klausimu – dėl idėjos, kad modernioji filosofija turi atsakyti bet kokių transcendencijos priemaišų ir plėtoti visiškai imanentinę Dvasios koncepciją, suvokiant ją ne kaip religijos paneigimą, bet kaip autentiško religiško išsaugojimą (Pagano 2007: 1–2).

Teorinis šio idealistinio imanentizmo pagrindas buvo itin nuosekliai išplėtotas Gentile'ės filosofijoje. Norėdamas tęsti ir tobulinti Immanuelio Kanto, Hegelio ir italų hėgelininko Bertrando Spaventos dialektiką, Gentile'ė siekė modernųjį idealizmą galutinai išvaduoti iš bet kokių realizmo ir natūralizmo priemaišų, kurias jis laikė antikinės dialektikos įtvirtinto tiesos transcendencijos principo nuosėdomis, teršiančiomis modernųjį, racionaliai skaidrų mąstymą. Tad jis iki kraštutinumo nuvedė moderniojo idealizmo tradiciją, visą tikrovę ir patyrimą be išlygų suveddamas į mąstymą, į gryną mąstantįjį aktą. Tokio absoliutaus imanentizmo (vadinamojo „aktualizmo“) šviesoje visa mąstymo istorija (ir ypač visa modernybės patirtis) Gentile'ei pasirodė esanti ne kas kita kaip nesustabdomas judėjimas link radikalių imanencijos, link bet kokios transcendencijos eliminavimo (Lo Schiavo 1974: 64–65). Pabrėžtina, kad atsiribojimą nuo transcendencijos Gentile'ė suvokė ne kaip religijos paneigimą, bet kaip ryšio tarp filosofijos ir religijos pagilinimą,

atitaisanti tą neteisybę, kurią religijos atžvilgiu ne visai pelnytai (ir savo paties nenaudai) buvo įvykdęs renesansinis humanizmas. Pasak aktualizmo steigėjo, humanizmas teisingai padarė „išraudamas iš sielų tą transcendencijos sampratą, kuri buvo visos viduramžių filosofijos ramstis“, taip „savuoju skepticizmu įvykdydamas dar radikalesnę ir gilesnę revoliuciją nei ta, kuria Reformacijoje pasitenkins vokiškasis misticizmas“; tačiau, anot Gentile'ės, šios revoliucijos trūkumas buvo kitokio religioškumo stygius, taip kamavęs „renesanso literatą“: apsiginklavęs „erudicija ir intelektualine maniera“, jis liko „be tikėjimo, be moralinio turinio, be orientacijos pasaulyje“ (Gentile 1962, cit. iš Lo Schiavo 1974: 53). Todėl Gentile'ė siekė iš naujo ir tokiu būdu „sutuokti“ filosofiją ir religiją, kad religija, atsižadėjusi projektuoti amžinybę transcendencijoje, suvoktų ją kaip radikalai imanentinį absoliučios dvasios tapsmą, o filosofija, užuot užsispyrėliškai religiją neigusi, „atrastų pasaulietinės dvasios sampratos gelmėje kai ką, kas yra esminga religinei dvasiai“ (Gentile 1921: 83). Taip suvoktas, šis ryšys Gentile'ei reiškė modernybės savimonės viršūnę, kurioje moderniojo subjekto laisvės ir racionalumo realizacija pasaulyje kreipia link pilnutinio pasaulio įdvasinimo: „Tikrovės tapsmas daugiau nėra suvokiamas kitaip kaip pati mąstymo istorija. Antikos žmogus melancholiškai jautė esąs atskirtas nuo tikrovės, nuo Dievo: modernus žmogus jaučia savyje Dievą, ir dvasios potencialume sveikina tikrąjį pasaulio dieviškumą“ (Gentile 1913, cit. iš: Lo Schiavo 1974: 64). Taip Gentile'ės religinis imanentizmas manėsi peržengęs ir senąją transcendentinį mąstymą, ir renesanso humanizme iškilusį ateizmą. Kritiška modernioji sąmonė, sekant Hegelio *Aufklärung* įveikos pavyzdžiu, buvo sutapatinta ne su religijos, o tik su Dievo transcendencijos paneigimu. Dievas iš transcendentinės tolybės nusileidžia į pasaulį ir tampa istorijai imanentiniu protu, pačiu istorijos racionalumu. Pati Dievo idėja išsaugojama, t. y. imanentizuojama (*Deus manet in nobis*). Tai šioje tradicijoje ir suprantama kaip sekuliarizacija: racionalumo ir laisvės tapsmas istorijoje, pasireiškiantis pasaulietinės modernybės dvasios pavidalais ir sutampantis su autentiška religingumo prasme – žmogaus galia būti savarankiškai dvasios ir istorijos pasaulį pažįstančiu bei laisvai jį kuriančiu subjektu.

Žvelgiant į italų XX a. filosofijos istoriją matyti, kad neoidealistinės tradicijos idealizuotas istorijos vyksmas jai pačiai nebuvo toks geranoriškas. Pirmosios XX a. pusės Italijoje išlaikiusi tvirtą „kultūrinę hegemoniją“ (Mathieu 1978: 3–8; Garin 2008: 1061 ir toliau), tiek Croce's, tiek ir Gentile'ės filosofija patyrė gilų egzistencinį sukrėtimą Europoje – Croce's „laisvės religijos“ (Croce 1965: 10–12; 20) lopšyje – iškilus totalitariniams sąjūdžiams ir prasiautus Antrajam pasauliniam karui. Tai paskatino radikalai suabejoti „istorijos racionalumo“ idėją, ir jau ankstyvuoju pokariu į Italijos kultūrą ėmė plūsti tos filosofinės srovės, kurias iki tol neoidealizmo barjerai mėginta slopinti – tai ir egzistencializmas (pirmiausia, Schopenhauerio ir Nietzsche'ės filosofijos), ir marksizmas (po fašizmo griūties sugrįžęs į politinį ir kultūrinį gyvenimą su nauja energija), ir įvairios naujojo racionalizmo kryptys (neopozityvizmas, neopragmatizmas, naujoji Apšvieta). Žvelgiant plačiau, sieti „krizės“ nuojautą su idealistinės Hegelio filosofijos pabaiga ir jos kritika apskritai buvo būdinga XX a. vidurio Europos filosofijai (paradigminis šiuo atžvilgiu yra Karlo Löwitho 1941-ųjų darbas *Von Hegel zu Nietzsche* (1991)). Del Noce's modernybės apmąstymai – ne išimtis. Tačiau jos originalumas glūdi paties Del Noce's

dvilypėje laikysenoje neoidealistinės tradicijos atžvilgiu. Viena vertus, Del Noce, tarsi užmiršdamas klasikinės metafizikos viršistoriškumą, priima hėgeliškai istoristinę neoidealizmo prielaidą, kad tikroji filosofija turi gebėti paaiškinti savąjį laikmetį. Kita vertus, Croce's ir Gentile'ės filosofijos, anot Del Noce's, operuoja iki galo neišsąmonintame istoriniame horizonte – remiasi „nesuproblemintu *a priori*“ (Del Noce 2010: 399). Turima galvoje visai moderniojo idealizmo tradicijai įtakos turinti *aksiologinė* modernybės idėja: ar vaizduojama kaip „išaugimas iš vaikiškos žmonijos raidos būklės“, ar kaip „perėjimas nuo mito prie kritikos“ (Del Noce 2007: 33–37), modernybė suprantama ne tik kaip istorinė epocha, bet ir kaip vertybinė kategorija, kuriai turinį kaip tik ir teikia hėgeliškasis sekularizacijos vaizdiny. Kaip išsilaisvinimo iš transcendentinės (mitinės ar religinės) pasaulėžiūros ir perėjimo į aukštesnį, religinį-imanentinį sąmoningumą idėja, sekularizacija virsta viduramžių religiniame mąstyme istorijai prasmę teikiančio Apreiškimo moderniuoju pakaitalu. Ne tik dieviškoji transcendencija, bet ir XVII a. švietėjų ateizmas neoidealistinės sekularizacijos idėjos atžvilgiu laikomi kritiškumo stokojančiomis dvasios apraiškomis autentiško, sekularaus religingumo tapsmo procese. Dieviškoji transcendencija – ar būtų vaizduojama kaip iš nepajudinamos amžinybės kalbantis Dievas kaip istorijos teisėjas, ar siejama su amžinąsias metafizikos tiesas serginčia bažnytine tradicija – čia suprantama kaip modernios laisvės ir racionalumo (dvasinio pasaulio tapsmo) priešininkė. O ateizmas – kaip teisinga kryptimi nukreiptas, bet nepakankamai susivokęs maištas prieš transcendentinį mąstymą, todėl tesugebėjęs jį apversti aukštyn kojom: ką pastarasis projektavo Dievui kaip anapusinei būtybei, ateizmas priskyrė šiapusinei materijai, todėl virto tik primityvia materializmo forma, savotišku senosios religijos atspindžiu, tik dievinančiu kitą objektą². Tai, anot Del Noce's, ir yra priežastis, kodėl neoidealistinei tradicijai negalėjo kilti *ateizmo problema* – persmelkta *aksiologinės* modernio idėjos, sekularizaciją ji laikė savaimine akivaizdybe, modernybės istorinės raidos protingumo ir laisvėjimo ženklų.

Tačiau ši problema privalo kilti po to, kai ateizmas sekularizacijos idėjos raidos pabaigoje – su Marxu ir Nietzsche – iškyla atvirai *postuluojamu* (t. y. filosofiskai problemišku) pavidalu. Sekdami Del Noce'ę čia prieiname tai, ką galime pavadinti antruoju sekularizacijos modernybėje etapu arba neoidealistinės sekularizacijos idėjos metamorfoze. Vaizduodamasi modernybę kaip racionalaus proto išsigalėjimo istorijoje vyksmą, neoidealistinė filosofinė mokykla radikalų Nietzsche's ir Marxo mąstymą mėgino trinti iš filosofijos istorijos kaip „nefilosofiją“ ar daugių daugiausia „filosofinę beprotybę“³. Tačiau būtent Marxo ir Nietzsche's filosofijos iki loginės baigties privedė moderniojo hėgeliškojo idealizmo pagrinduose glūdėjusį neigiamą nusistatymą antgamtiškos transcendencijos atžvilgiu. Del Noce tai siejo su būtent *filosofiniu* ateizmu (Croce's pavadinto „filosofine

² Del Noce šią mintį perteikia taip: „modernusis idealizmas nuo pat pradžių redukavo ateizmą į natūralistinį materializmą ir kritikavo jį kaip dogmatiską ir primityvią realizmo formą (to paties realizmo, kuris būdingas ir antgamtiskai religijai)“ (2010: 83).

³ Del Noce pabrėžia, kad dėl šios priežasties italų (Croce, Gentile'ė) ir prancūzų (Léonas Brunschvicgas, Émile'is Bréhier) neoidealistai nei Schopenhauerio, nei Nietzsche's ar Marxo nepripažino kaip tikrajai filosofijos istorijai priklausančių autorių ir veikiau laikė jų darbus „filosofijos dekadansu“, netgi „nefilosofija“ (Croce 1945: 113). Čia galima įžvelgti ir tam tikrą neoidealistinės tradicijos likimo ironiją.

beprotyste“) potencialu. Viena vertus, tiek Nietzsche’s, tiek Marxo filosofijose, nepaisant jų kritikos modernybei, iš dalies išlaikomas *aksiologinis* motyvas – religinis mąstymas ir antgamtinės transcendencijos idėja laikomi „peržengtais“. Antra vertus, jų požiūriu, „imanentinio dieviškumo“ filosofijos stokoja drąsos eiti iki galo⁴. Todėl, skirtingai nuo „imanentinio dieviškumo“ koncepcijoje įtvirtinto filosofijos ir religijos kompromiso, „radikalus ateizmas“ antgamtinę transcendenciją atmeta absoliučiai – „tiesiog konstatuoja, kad monoteistinis Dievas nyksta be pėdsako tarsi antikinė dievybė“ (Del Noce 2007: 44). Sykiu šis ateizmas turi radikaliai naujo pobūdžio mąstymo tiesos kriterijų. Marxo mintyje ši naujovė išsiskleis *filosofijos realizavimu* (*Verwirklichung*) tema, tiesos kriterijų perkeliant į filosofiskai racionaliai neverifikuojamą istorinės praktikos plotmę („Istorijos užduotis, vieną kartą pranykus tiesos anapusybei, yra atkurti šiapusyybės tiesą. Tai neatidėliotina filosofijos užduotis“ (Tucker 1978: 54)). Nietzsche’s mąstyme bus apskritai suabejota bet kokio būties pagrindo ir pačios tiesos galimybe – jo iškeltas „dalykų vertės“ (1996: 25) klausimas suardys bet kokias į jo akiratį patenkančias ligtolines filosofines akivaizdybes. Neatsitiktinai *Dievo mirtį* Nietzsche paskelbs grupei netikinčiųjų (2013: 139–140), leisdamas aiškiai suprasti, kad po jos neužgims racionalaus Proto amžius, bet, priešingai, visa egzistencija bus pasmerkta galios valios viešpatijai, be iliuzijų, kad paneigus antgamtinę transcendenciją galima lyg niekur nieko sukurti jos surogatą. Moderniajame idealizme gimusi kaip siekis išgryninti Dievo idėją apvalant ją nuo transcendentinių priemaišų, sekuliarizacijos idėja galop tampa postulatyviu ateizmu – susitapatina su bet kokio dieviškumo paneigimu:

Tai, kas apibūdina mūsų [dvidešimtąjį, *aut. pastaba*] amžių, yra „postuluojamasis“ ateizmas, kai bendroje kultūrinėje XIX amžiaus sąmonėje nediskutuotina prielaida laikyta tai, kad Dievo egzistavimas yra pageidaujamas. Tai tolygu pasakyti, kad XIX amžius buvo Rousseau („visada išlaikykite savo dvasią trokštančią, kad Dievas būtų, ir niekada tuo neabejokite“) ir Kanto (dorybės ir laimės sutapimo viršjuslinėje tikrovėje viltis kaip pamatinis ir legitimus žmogiškosios situacijos aspektas) amžius ir kad mūsų šis ateina po Nietzsche’s. <...> Kaip mokslo, moralės ir politikos teologinio pagrindo paneigimas, šiandienos ateizmas neigia visų pirma tai, kas XIX amžiaus filosofinei kultūrai buvo nediskutuotina (kad Dievas yra vertybė), ir tuo užkerta kelią procesui nuo Dievo kaip vertybės prie jo egzistencijos, įvairiomis formomis būdingą XIX amžiaus mąstymui. (Del Noce 2010: 344–345)

Teorinės ateizmo problemos implikacijos modernybės ir sekuliarizacijos idėjų santykio supratimui

Nors Del Noce’s filosofiniai modernybės tyrinėjimai, kuriuos Massimo Cacciari yra kantiškai pavadinęs „ateistinio proto kritika“ (Del Noce 2010: XXIX), apima itin platų problematikos lauką, vis dėlto galima pamėginti išskirti kelias svarbiausias ateizmo problemos teorines implikacijas, liečiančias modernybės ir sekuliarizacijos santykio klausimą.

⁴ Šiuo atžvilgiu įkalbinga „patiems naujausiems idealistams“ Nietzsche’s skirta replika: „Jie dar toli gražu nėra laisvi protai, nes dar tiki tiesa“ (1996: 171).

Pirmiausia reikia atkreipti dėmesį, kad, išryškindamas neoidealistinei tradicijai būdingą *aksiologinį* modernio idėjos pobūdį, Del Noce suproblemina ne tik progresyvistinę, ankstesnių mąstymo formų įsisavinimu ir įveika paremtą Gentile'ės modernybės sampratą. Kartu suprobleminama ir vadinamoji „antimodernistinė“ arba „tradicionalistinė“ perspektyva, kurioje visa modernybė matoma kaip istorinis procesas palaiptiui, pradedant dekartiškuoju *ego cogito*, judant link radikalaus nihilizmo ir „neišvengiamos katastrofos“. Nors filosofinėje istoriografijoje šias dvi pozicijas įprasta laikyti didžiausiomis priešinkėmis, Del Noce atkreipia dėmesį, kad iš tiesų jos abi moderniąją epochą vaizduoja remdamosi bendru istorijos supratimo horizontu: nepaisant modernybei priskiriamos teigiamos ar neigiamos aksiologinės reikšmės, jos iš esmės ją suvokia vienodai – kaip neapgrėžiamą sekularizacijos procesą, kaip „judėjimą link radikalaus imanentizmo“ (Del Noce 2007: 35–36, 38–41). Atrodo, kad nemažai Del Noce's filosofiją eiliniu „antimoderno“ pavyzdžiu laikusių kritikų⁵ neatkreipė pakankamo dėmesio į šį aspektą. Nepaisant jaučiamos didesnės Del Noce's simpatijos „antimoderno“ stovyklai, į filosofinį kritinį žvilgsnį pretenduojanti modernybės analizė, anot italų mąstytojo, privalo išsivaduoti iš šios verčių kovoje įstrigusios moderno–antimoderno dialektikos.

Del Noce's atrastas ir pasiūlytas tokio pobūdžio išsivadavimo kelias – *aksiologinės* modernio idėjos atsisakymas ir *ateizmo problemos* kaip pamatinio filosofinio modernybės klausimo iškėlimas. Galima netgi teigti, kad *ateizmo problema* Del Noce's filosofijoje keliama kaip sekularizacijos kategorijai alternatyvus analitinis įrankis: mat sekularizacija kaip filosofinė-istoriografinė kategorija Del Noce'į ne paaiškina, o greičiau užtemdo modernybės istorinį ir filosofinį tapsmą – jos horizonte neiškyla ateizmo problema. Atskleisdamas sekularizacijos idėjos tapimo modernybėje trūkį ir dviprasmybę, Del Noce parodo, kad modernybė ir sekularizacija neturi būti suvokiamos kaip „tiesiog neatskiriamos“ (Pellicani 1997: 7). Sekularizacijos idėja, užgimusi kaip siekis išgryninti Dievo idėją įveikiant „sugedusį“ viduramžių krikščionijos pasauliškumą (*Weltlichkeit*), savo istorinėje raidoje apsivertė aukštytyn kojomis ir pasiekė priešingą rezultatą – galutinį Dievo idėjos paneigimą. Šiuo požiūriu, anot Del Noce's, galima kalbėti apie už sekularizacijos idėjos glūdinį iracionalios prigimties neigiamą pasirinkimą antgamtinės transcendencijos atžvilgiu (2010: 355–356). Todėl šis mąstytojas ir pabrėžia, kad modernybė turėtų būti tiksliau apibūdinama ne kaip sekularizacijos epocha, bet „kaip laikmetis, kuriame iškilo ir susidėjo ateizmo fenomenas“ (Del Noce 2007: 37).

Analogiškai, ir ateizmas turėtų būti laikomas ne moderniosios filosofijos lemtimi, o arbitralios prigimties pasirinkimu. Paneigdamas „imanentinio dieviškumo“ kompromisą ir atvirai iškildamas postulatytvia forma, ateizmas, galima sakyti, netenka ir pats savęs. Kaip yra pasakęs Del Noce's minties tyrinėtojas Massimo Borghesi (2011: 259), „ateizmas pjauna šaką, ant kurios kelis šimtmečius sėdėjo modernusis filosofinis imanentizmas“. Paneigdamas, kad Dievas yra vertybė, ateizmas kartu praranda galimybę steigti ir patį save kaip tikrovės pagrindą. Kaip vėliau pasakys Vattimo, „metafizikos pabaiga ir moralinio Dievo mirtis panai-

⁵ Šalia Pellicani ir Rossi čia būtų galima minėti ir Vattimo (2002: 65), nors jo pozicija šiuo aspektu reikalautų žymiai detalesnės analizės.

kino filosofinį pagrindą ateizmui“ (2002: 17). Šia prasme sekuliarus mąstymas modernybės pabaigoje paradoksaliai suartėja su vieno iškiliausių XVII a. religinių mąstytojų – Blaise'o Pascalio – *lažybų* situacija⁶. Pascalio *lažybos*, o ne Nietzsche's *Dievo mirtis* Del Noce'i yra modernybės pabaigos situacijos šifro raktas. Pascalio „lažybose“ niekas nėra nulemta iš anksto – ateizmas, kaip ir religinė opcija, taip pat yra pasirinkimas, o ne racionalių įrodymų grindžiama, į religiją iš aukšto (kaip buvo įpratęs Apšvietos racionalizmas) galinti žvelgti pozicija. Todėl bet koks filosofinis imanentizmas, besiskelbiantis galutiniu moderniosios filosofijos raidos rezultatu, Del Noce'i yra ne kas kita kaip filosofinio dogmatizmo apraiška. *Ateizmo problema* tampa pamatiniu kriterijumi, kuriuo remdamasis Del Noce mėgino pažaboti filosofinio imanentizmo (ar kalbėtume apie Apšvietos *philosophes* racionalizmą, ar apie moderniojo idealizmo tradiciją) pretenzijas monopolizuoti modernybės supratimą.

Kartu *ateizmo problemas* iškėlimas Del Noce'i leido pamėginti atverti kitokios modernybės perspektyvą. Tai, ką Del Noce vadino „moderniuoju racionalizmu“, jo apmąstymuose išsiskleidė sekuliarizacijos ir galiausiai ateizmo pavidalais. Šią modernybę jis siejo su mąstymo linija, prasidedančia su René Descartes'u, einančia per Baruchą Spinozą ir Hegelį iki Nietzsche's. Šalia jos, o tiksliau – kaip alternatyvą jai – Del Noce išvelgė ir religinės minties modernybėje liniją, siekiančią gaivinti metafizinę ir religinę mąstymą būtent modernybėje iškilusių praktinių ir teorinių problemų atžvilgiu. Ją Del Noce vadino „prancūziškuoju-itališkuoju modernio keliu“, prasidedančiu taip pat su Descartes'u, bet tęsiamu ne Spinozos ir Hegelio, o Pascalio, Nicolas Malebranche'o, Giambattisto Vico, Vincenzo Gioberti'io ir Antonio Rosmini'io. Nors pastarasis kelias istorinėje modernybės raidoje buvo stipriai užgožtas racionalistinės metafizikos, Del Noce'i jis tapo ypač aktualus išryškėjus – aksiologinės modernio idėjos ir postulatų ateizmo iškilimo forma – neoidealistinės modernybės ir sekuliarizacijos idėjų krizės požymiams. Del Noce tikrai neturėjo iliuzijų, kad šio daugybės teorinių prieštaravimų kupino alternatyvaus modernybės kelio galimybė yra lengvai pagrindžiama, tačiau jis mažų mažiausiai siekė parodyti jo „validumo klausimo legitimumą po racionalistinės linijos atlikto naikinimo darbo“ (Del Noce 2007: 48–49). Kita vertus, tai, kad pačioje modernybėje jis išvelgė ne vieną, bet daugybę galimų kelių, rodo Del Noce'ę buvus šio sudėtingo ir painaus fenomeno gylį ir kelių įvairovę atkakliai siekusi atskleisti mąstytoju.

Išvados

Straipsnyje, atsispiriant nuo Del Noce's filosofiją į modernybės ir sekuliarizacijos „priešų“ gretas rikiuojančios kritikos, siekta atskleisti ir gilesnį šio mąstytojo filosofijos matmenį, ir sudėtingesnį modernybės ir sekuliarizacijos idėjų santykį. Del Noce's keliama *ateizmo problema*, kaip filosofinė jo prieiga prie modernybės bei sekuliarizacijos idėjų prasmės klausimo (ir plačiau – prie moderniosios filosofijos problematikos), turėtų būti vertinama

⁶ Dėl šios priežasties Del Noce ypatingą dėmesį *Ateizmo problemoje* skyrė iškilaus prancūzų marksisto Lucieno Goldmanno darbo *Pasislėpęs Dievas: tragiškosios vizijos Pascalio „Mintyse“ ir Racine'o teatre tyrimas* (1955) kritinei analizei (2010: 377–511).

platesniame XX a. antrosios pusės filosofinės modernybės ir sekularizacijos refleksijos kontekste.

Del Noce's filosofinei modernybės ir sekularizacijos idėjų analizei specifinį charakterį suteikė didelis jo dėmesys italų filosofijos horizonte ilgą laiką hegemoninį statusą turėjusiai neoidealistinei tradicijai – Croce's ir ypač Gentile'ės filosofijoms. Iš esmės, akistata su jomis Del Noce'į yra susidūrimas su visa moderniojo idealizmo paradigma, kurią jis vertino kaip modernybės ir sekularizacijos idėjas giliausiai išplėtojusią ir kartu esminį modernybės klausimą – ateizmo problemą – užtemdžiusią moderniojo mąstymo tradiciją. Būtent ateizmo klausimo – kaip teorinės, o ne praktinės prigimties problemos – iškėlimas Del Noce'į leido atverti idealistinei sekularizacijos idėjai alternatyvią hermeneutinę modernybės perspektyvą ir atskleisti gilią religinės plotmės įtaką modernybės tapsmui, nepanaikinamą net „radikalaus ateizmo“ pavidalais.

Apmąstydamas modernybės ir sekularizacijos fenomenus, Del Noce siekė ne atmesti modernybę kaip sekuliarią, antireligišką epochą, o suproblemiti moderniojo idealizmo tradicijoje dedamą lygybės ženklą tarp modernybės ir sekularizacijos idėjų. Galima sakyti, kad 1964-aisiais, pradėdamas kelti *aksiologinės* modernybės idėjos ir *ateizmo* problemas, Del Noce savita kalba ir savitu būdu ėmėsi moderniojo racionalizmo ir sekularizacijos krizės analizės, kuri išlieka aktuali ir mūsų dienomis.

Literatūra

- Agazzi, E. (ed.), 1980. *Il pensiero cristiano nella filosofia italiana del Novecento*. Lecce: Milella.
- Bobbio, N., 1990. Così il <De Maistre redivivo> rifletteva sulle colpe degli italiani. *La Stampa*, 2 gennaio.
- Bobbio, N., 1995. Del Noce: fascismo, comunismo, liberalismo. In: F. Barone, N. Bobbio et al. *Augusto Del Noce. Il problema della modernità*. Roma: Edizioni Studium, 165–184.
- Borghesi, M., 2011. *Augusto Del Noce. La legittimazione critica del moderno*. Genova-Milano: Casa Editrice Marietti.
- Casanova, J., 2011. The Secular, Secularizations, Secularisms. In: *Rethinking Secularism*, eds. C. Calhoun, M. Juergensmeyer, J. Vanantwerpen. New York: Oxford University Press, 54–74.
- Croce, B., 1945. *Discorsi di varia filosofia*, vol. I. Bari: Laterza.
- Croce, B., 1965. *Storia d'Europa nel secolo decimonono*. Bari: Laterza.
- Del Noce, A., 1970. *L'epoca della secolarizzazione*. Milano: Giuffrè editore.
- Del Noce, A., 2010. *Il problema dell'ateismo*. 5^a ed. Bologna: Il Mulino.
- Del Noce, A., 2015. *The Crisis of Modernity*. Edited and translated by Carlo Lancellotti. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Del Noce, A., 2017. *The Age of Secularization*. Edited and translated by Carlo Lancellotti. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Del Noce, A., (ed. Riconda, G.) 2007. *Modernità. Interpretazione transpolitica della storia contemporanea*. Brescia: Morcelliana.
- Esposito, R., 1990. Una moderna teologia politica senza rivelazione nè salvezza. *Il Manifesto*, 21 settembre.
- Esposito, R., 2010. *Pensiero vivente. Origini e attualità della filosofia italiana*. Torino: Einaudi.
- Garin, E., 2008 (1st ed. 1959). *History of Italian Philosophy*. Translated and edited by Giogrio Pinton. Amsterdam, New York: Rodopi.
- Gentile, G., 1913. *La riforma della dialettica hegeliana*. Messina: Giuseppe Principato.

- Gentile, G., 1921. *Educazione e scuola laica*. Firenze: Vallecchi Editore. Gentile, G., 1962 (2^a ed.). *Storia della filosofia italiana (fino a Lorenzo Valla)*. Firenze: Sansoni.
- Gogarten, F., 1953. *Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit: die Säkularisierung als theologisches Problem*. Stuttgart: F. Vorwerk Verlag.
- Heidegger, M., 1982. *Nietzsche. Vol. IV: Nihilism*. Edited by D. Farrell Krell. San Francisco: Harper & Row.
- Lingua, G., 2013. *Esiti della secolarizzazione. Figure della religione nella società contemporanea*. Pisa: Edizioni ETS.
- Löwith, K., 1949. *Meaning in History. The Theological Implications of the Philosophy of History*. London: The University of Chicago Press.
- Löwith, K., 1991. *From Hegel to Nietzsche: the Revolution in Nineteenth-century Thought*. New York: Columbia University Press.
- Lo Schiavo, A., 1974. *Introduzione a Gentile*. Roma-Bari: Laterza.
- Marramao, G., 1994. *Cielo e terra. Genealogia della secolarizzazione*. Roma-Bari: Laterza.
- Mathieu, V., 1978. *La filosofia del Novecento. La filosofia italiana contemporanea*. Firenze: Felice Le Monnier.
- Nietzsche, F., 1968. *The Will To Power*. Edited by Walter Kaufmann. New York: Vintage Books.
- Nietzsche, F., 1996. *Apie moralės genealogiją*. Vilnius: ALK, Pradai.
- Nietzsche, F., 2013. *The Gay Science* (ed. B. Williams). New York: Cambridge University Press.
- Pagano, M., 2007. Introduction: Contemporary Italian Philosophy. The Confrontation between Religious and Secular Thought. In: *Contemporary Italian Philosophy. Crossing the Borders of Ethics, Politics, and Religion*, ed. S. Benso, B. Schroeder. Albany: State University of New York Press, 1–13.
- Pellicani, L., 1997. *Modernizzazione e secolarizzazione*. Milano: Il Saggiatore.
- Rossi, P., 1989. *Paragone degli ingegni moderni e postmoderni*. Bologna: Il Mulino.
- Tucker, R. (ed.), 1978. *The Marx-Engels Reader*. New York, London: W. W. Norton & Company.
- Vattimo, G., 1992. Corto circuito con Cartesio. *La Stampa*, 30 gennaio.
- Vattimo, G., 2002. *After Christianity*. New York: Columbia University Press.
- Vattimo, G., 2010. Del Noce, il cristiano che non volle essere moderno. *Tuttolibri de La Stampa* (1726), 7 agosto.